

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 30 * φθινόπωρο 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φάνης Ι. Κακριδής, Συμπτώσεις (:) [3] ~ **Αναστασία Τσαπανίδου**, Ξένα πρότυπα για την «κόμισσα Ποτότζκη» του Κων. Πωπ και την «Κόμησσα Ποτόσκη» του Κων. Ράμφου [5] ~ **Γιώργος Αράγης**, Παλιές ιστορίες [11] ~ **Λάμπρος Βαρελάς**, Άγνωστες επιστολές του Ε. Δ. Ροΐδη προς τους Δημήτριο Κορομηλά και Κλέωνα Ραγκαβή [13] ~ **Κωστής Κοκκινόφτας**, Οι συνδρομητές από την Κύπρο του μικρασιατικού περιοδικού *Ο Μέντωρ* (1869-1874) [18] ~ **Κυριάκος Ιωάννου**, Εκδοτικές παρατηρήσεις στο ποίημα «Ο γάμος» του Β. Μιχαηλίδη [23] ~ **Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος**, Μικρό πραγματολογικό (reale) στον Παπαδιαμάντη [25] ~ **Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού**, Μικροκαβαφικά: περί μονογραφών και υπογραφών [26]. Κοραής και Κ. Π. Καβάφης: Μικρές συγγένειες [31] ~ **Λευτέρης Παπαλεοντίου**, Τρία σημειώματα για τον Νίκο Νικολαΐδη [32] ~ **Λένα Αραμπατζίδου**, Ένα επεισόδιο εσωτερικής διακειμενικότητας στην καζαντζακική γραφή [37] ~ **Λεωνίδας Γαλάζης**, Α. Χ. Γαλανός, Ουαί δι' ού το σκάνδαλον έρχεται. Η υπόθεση του θεατρικού κειμένου και οι αδιερεύνητες πτυχές του [41] ~ **Γιώργος Δ. Παναγιώτου**, Σχόλιο στην Κίχλη «Γ'», Το φως, 27-28 [45] ~ **Σάββας Παύλου**, Μια συνέντευξη του Γιώργου Σεφέρη σε κυπριακή εφημερίδα [49] ~ **Κ. Γ. Γιαγκουλλής**, Γ. Σεφέρη, «Στο Παραλίμνι, ποιητάρηδες, αμπελοπούλια» [52] ~ **Κώστας Νικολαΐδης**, Στα ίχνη της πεζογραφίας του Θοδόση Πιερίδη [55] ~ **Αλέξης Ζήρας**, Με αφορμή μια αφιέρωση του Θοδόση Πιερίδη [58] ~ **Φοίβος Σταυρίδης**, Βιβλιογραφικά προσθετέα [61] ~ **Πάυλος Αγγελόπουλος**, Ο κύκλος διηγημάτων [64] ~ **Σωτηρία Σταυρακοπούλου**, Ένα, ακόμη, ψευδώνυμο του Άλκη Αγγέλου [66] ~ **Μ-Φ**, Σημείωση [67] ~ **Βάκης Λοϊζίδης**, Δυο ποιητικές δοκιμές στην κυπριακή διάλεκτο [68]

Παλιές ιστορίες

Ὁ Ροΐδης στό «Περί συγχρόνου Ἑλληνικῆς ποιήσεως» μιλάει σ' ἓνα σημεῖο γιά τίς γλωσσικές καί πραγματολογικές ἀστοχίες ὀρισμένων ποιητῶν. «Ἄλλ' ἰδωμεν», λέει, «ἄν, ἐν ἑλλείψει ἐμπνεύσεως καί ποιητικοῦ πυρός, ἔχουσι τουλάχιστον τά ἔργα ταῦτα τεχνικήν τινα ἐπεξεργασίαν, ἀρκοῦσαν νά ἱκανοποιήσῃ καί τόν ἐπεικέστερον τεχνοκρίτην. Ἐνώπιον ἡμῶν ἔχομεν παχύτατον τόμον, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι συνδεδεμένα τά ἄριστα ἔργα οὐ μόνον τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων στεφανηφόρων, ἀλλά καί τῶν ἀδελφῶν Σούτσων, τοῦ Ζαλοκώστα καί ζώντων ὁμοτίμων. Τόν τόμον τοῦτον ἀνοίγομεν ὁπουδήποτε ὅλως κατά τύχην, μή θέλοντες νά γνωρίζωμεν εἰς ποῖον ἀνήκει τό ποίημα πρὸς ἀποφυγὴν πάσης προσωπικότητος, καί ἐν ἐκάστη ἀνεξαίρετως αὐτοῦ σελίδι εὐρίσκομεν στίχους οἷοι οἱ ἐξῆς:

Καί ἰδοὺ οἱ σαπφείρινοι κάμποι / ἀπὸ ἄστρα γεμίζουσι λαμπρά,
κ' ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἀργυρᾷ / ἡ πανσέληνος λάμπει.

»Δύνασθε, Κύριοι, νά κατανοήσετε μεσουρανοῦσαν τὴν πανσέληνον καί συγχρόνως τόν οὐρανόν πλήρη λαμπρῶν ἀστέρων, μή ἐξαφανιζομένων ὑπὸ τῆς λάμπσεως αὐτῆς; Τό καθ' ἡμᾶς οὐδέποτε ἔτυχε νά ἰδωμεν τοιοῦτο φαινόμενον· γνωρίζομεν δέ μόνον ὅτι ὁ Μίλτων γράφει: “Ἡ Σελήνη ἐσκίασε τοὺς ἀστέρας διὰ τῆς ἀργυρᾶς αὐτῆς χλαμύδος”, ὁ Σολωμός: “Εἶναι νύκτα γλυκεῖα καί τό φεγγάρι δέν βγαίνει νά σκεπάσῃ ἄστρο κανένα”· ὁ Πίνδαρος περὶ ἡλίου “ἐρήμας δι' αἰθέρος” καί ἄλλοι ἄλλα, οὐδεὶς ὁμῶς ποτέ συγχρόνως πανσέληνον καί ἀστέρας».¹

Τό παραπάνω τετράστιχο ἀποτελεῖ τὴ δευτέρη στροφή ἀπὸ τὴν τέταρτη ἐνότητα τοῦ ποιήματος «Τό χάνι τῆς Γραβιάς» τοῦ Γεωργίου Ζαλοκώστα. Φαίνεται πὺς ἡ ἀναφορά τοῦ Ροΐδης στό τετράστιχο αὐτό ἐνόχλησε ἔντονα τὴν οἰκογένεια τοῦ Ζαλοκώστα, τὴ χήρα τοῦ ποιητῆ καί τὰ δυὸ ἐπιζήσαντα παιδιὰ του.² Δέν ξέρω κατά πόσο ἐρμηνεύει, σέ μεταγενέστερα χρόνια, τὴν ἐνόχληση αὐτὴ ὁ Κώστας Καιροφύλας, ὅταν μέ τὴ συναινεση τῆς οἰκογένειας τοῦ Ζαλοκώστα ἐπιμελεῖται τὴ συγκεντρωτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου του. Ἐκεῖ, γράφοντας γιά τὴ ζωὴ καί τό ἔργο τοῦ ποιητῆ, φτάνει καί στό ἐπίμαχο τετράστιχο: «Βεβαίως ὁ Ροΐδης», λέει, «ἦτο εἰς τῶν διαπρεπεστέρων κριτικῶν, ἀλλ' εἰς τό ζήτημα τοῦ Ζαλοκώστα παρεσύρθη ἀπὸ τό κατά τοῦ Βλάχου μῖσος του [Ὁ Βλάχος εἶχε μιλήσει ἐπαινετικά γιά τό ἔργο τοῦ Ζαλοκώστα] ὥστε νά κηρύξει ἀσήμαντον στιχοπλόκον τόν ποιητὴν τῶσων ἐκλεκτῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε ζοῦν καί κατέλαβον πλέον ἐκλεκτὴν θέσιν μεταξύ τῶν καλλιτέρων ποιητικῶν ἔργων τῆς νέας Ἑλλάδος. Τὴν μεγαλυτέραν ἐπίθεσιν ἔκαμε ὁ Ροΐδης κατὰ τοῦ ἐξῆς τετραστίχου [παραθέτει τό τετράστιχο] διαμαρτυρόμενος διότι κατ' αὐτόν «ὅταν ἡ σελήνη εἶναι πλήρης καλύπτει τὰ ἄστρα ὅλα, ἐπομένως δέν ἦτο δυνατόν νά φαίνονται ἄστρα ἐν μέσῳ πανσελήνου». Ἡ ἀλήθεια ἐν τούτοις εἶναι ὅτι, ἡ πανσέληνος σκεπάζει μέ τό φῶς τῆς τὰ πλησίον αὐτῆς ἄστρα, ἀλλὰ τὰ πέραν ἐνός περὶ αὐτὴν κύκλου εὐρισκόμενα ἄστρα φέγγουν, ὅπως δύναται κανεὶς νά βεβαιωθεῖ ἐμπράκτως. Σχετικῶς μέ τό ζήτημα αὐτό ὁ ἐγγονός τοῦ ποιητοῦ κ. Γ.Ε. Ζαλοκώστας, μᾶς ἀνεκοίνωσε τό ἀκόλουθον ἐπεισόδιον, τό ὁποῖον τοῦ διηγήθη ὁ πατήρ του Εὐγένιος, ὁ καί δράστης αὐτοῦ: Ἐνα βράδυ, ἐνῶ ὁ Ροΐδης περπατοῦσε εἰς τὴν πλατεῖαν Συντάγματος ὑπὸ πανσέληνον, τόν ἐπλησίασε ὁ Εὐγένιος Ζαλοκώστας καί δείχνων εἰς αὐτόν τὴν σελήνην καί τὰ ἄστρα τὰ ὁποῖα ἔλα-

μπον παρά τήν πανσέληνον τοῦ εἶπεν μέ εἰρωνεῖαν:

– Καθώς βλέπεις, Ροῖδη, μπορεῖ νά εἶναι φεγγάρι καί ἄστρα ταυτοχρόνως εἰς τόν οὐρανό... Δέν φθάνει ἡ μοχθηρία γιά νά τά ἀποκρύψει!

Ὁ Ροῖδης δέν ἀπεκρίθη τίποτε εἰς τή δικαίαν υἱικήν αὐτήν εὐφυολόγον μαστίγωσιν».³

Σχολιάζοντας τό δεύτερο ἀπόσπασμα, ὡς ἀπάντηση στό πρῶτο τοῦ Ροῖδης, παρατηροῦμε τά ἀκόλουθα:

α) Ἡ μέσα σέ εἰσαγωγικά διατύπωση πού περιέχει τή λέξη «ὄλα» («ὅταν ἡ σελήνη εἶναι πλήρης καλύπτει τά ἄστρα ὄλα, ἐπομένως δέν ἦτο δυνατόν νά φαίνονται ἄστρα ἐν μέσω πανσελήνου») ἀφήνεται νά ἐννοηθεῖ ὅτι εἶναι τοῦ Ροῖδης. Πρόκειται ὡστόσο γιά μιᾶ κατασκευασμένη φράση πού δέν ἀνήκει στό Ροῖδη. β) Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ Ροῖδης ἔφτασε «νά κηρύξῃ ἀσήμαντον στιχοπλόκον τόν ποιητήν» εἶναι ὡπωσδήποτε ὑπερβολικός. Γιατί ὁ Ροῖδης δέν εἶχε ἀρνηθεῖ παντελῶς τήν ποιητική ἀξία τοῦ Ζαλοκώστα.⁴ Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στήν ἴδια μελέτη τοῦ Ροῖδης, μετά τό τετράστιχο τοῦ Ζαλοκώστα, ἀκολουθοῦν παρόμοιες παραθέσεις ἀπό κείμενα καί ἄλλων ποιητῶν. γ) Ἡ ἀποψη τοῦ Καιροφύλα ὅτι ἡ ἀναφορά τοῦ Ροῖδης στό τετράστιχο τοῦ Ζαλοκώστα ἦταν ἀπόρροια «ἀπό τό κατά τοῦ Βλάχου μῖσος του» [ἐπειδή ὁ Α. Βλάχος εἶχε μιλήσει θετικά γιά τό ἔργο τοῦ Ζαλοκώστα] ἀποτελεῖ ἀπλή υπόθεση. δ) Ἡ διατύπωση ἐπίσης τοῦ Καιροφύλα ὅτι «... ἡ πανσέληνος σκεπάζει μέ τό φῶς της τά πλησίον αὐτῆς ἄστρα, ἀλλά τά πέραν ἐνός περὶ αὐτήν κύκλου εὐρισκόμενα ἄστρα φέγγουν...», καθόσον δέν ἀναφέρεται στό μέγεθος τοῦ κύκλου, εἶναι ἀσαφής: μέ μικρό ἢ μεγάλο κύκλο «περί» τήν πανσέληνο; Ἄς εἰπωθεῖ ἀπό τ' ἄλλο μέρος πῶς τό ζήτημα γενικότερα ἦταν ἂν ὁ Ροῖδης, στό πλαίσιο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, εἶχε δικαίωμα νά ἀναφερθεῖ δειγματοληπτικά σέ ὀρισμένους ἄστοχους, κατά τή γνώμη του, στίχους ἢ ὄχι.

Ἀπό τότε πού διάβασα τά παραπάνω ἀποσπάσματα τοῦ Ροῖδης καί τοῦ Καιροφύλα, κάθε φορά πού τύχαινε νά δῶ πανσέληνο, μοῦ ἔρχονταν στό νοῦ τά σχετικά μέ τό τετράστιχο τοῦ Ζαλοκώστα. Καί πάντα σχεδόν ἔριχνα μιᾶ ἐρευνητική ματιά στόν οὐρανό. Ἔτσι μπορῶ νά πῶ πῶς, ὅταν ἡ πανσέληνος βρίσκεται στήν ἀνατολή, βλέπει κανεῖς ἀστέρια στή δύση σέ μιᾶ ἀρκετά εὐρεία ζώνη. Τό ἀντίστροφο ἀκριβῶς συμβαίνει ὅταν ἡ πανσέληνος βρίσκεται στή δύση – ἔχουμε ἀντίστοιχα ἀστέρια στήν ἀνατολή. Ὅταν ἡ πανσέληνος βρίσκεται στό κέντρο τοῦ οὐρανοῦ, φαίνονται ἀστέρια σέ μιᾶ μᾶλλον στενή ζώνη στήν περιφέρεια τοῦ ὀρίζοντα. Διακρίνονται, ἀλλά δέν «φέγγουν» ὅπως γράφει ὁ Καιροφύλας, ἀπλῶς τρεμουλιάζουν. Γιατί τό οὐσιώδες εἶναι ὅτι ἡ πανσέληνος μέ τή γοητεία της μαγνητίζει τό βλέμμα κατά τρόπο πού, ἂν δέν κοιτάξεις ἀπό σκοποῦ νά δεῖς ἀστέρια, δέν βλέπεις. Δέν τά πιάνει, θέλω νά πῶ, αὐτόματα τό μάτι. Συνεπῶς τό τετράστιχο τοῦ Ζαλοκώστα, ἀπό πραγματολογική ἀποψη, δέν ἀκριβολογεῖ, ἐνῶ ταυτόχρονα βρίσκεται μακριά ἀπό τήν αἴσθηση πού δημιουργεῖται ὅταν μεσουρανεῖ ἡ πανσέληνος. Ἄρα οἱ ποιητές, Μίλτων, Σολωμός (ὁ Πίνδαρος ἐξαιρεῖται μιᾶ καί μιλάει γιά τόν ἥλιο), καί μαζί μ' αὐτούς ὁ Ροῖδης, ἔχουν δίκιο. Τό ἴδιο καί ἡ ἀρχαία Σαπφώ ὅταν γράφει:

ἄστερες μέν ἀμφί κάλαν σελάνναν
ἄψ ἀποκρύπτουσι φάενον εἶδος,
ὅπποτα πλήθοισα λάμπη / γάν...⁵

(Τά ἀστέρια γύρω ἀπὸ τὴν «κάλαν» σελήνη
χάνουν τὴ λάμψη τους,
ὅταν ἐκείνη φωτίζει ἀπλετα / τὴ γῆ...)

Ἀναφορικά πάντως μέ τό ὅλο θέμα, ἡ εὐθυξία πού ἔδειξε ἡ οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στό Ροῖδη εἶναι κατανοητή. Ἀκατανόητη ὡστόσο παραμένει ἡ μεροληπτική καί ἐμπαθής στάση τοῦ μελετητῆ Καιροφύλα. Δική του δουλειά δέν ἦταν ἐκείνη τοῦ ἐγκάθετου συνήγορου. Κάτι δυστυχῶς πού δέν ἔγινε μόνο μιά φορά καί μόνο στό παρελθόν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἐμμανουήλ Ροῖδης, «Περί συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως», Ἀπαντα, τ. Β', ἐπιμ. Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1978, σ. 297.
2. Δεκατέσσερις μόλις μέρες μετά τή διάλεξη «Περί συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως», ὁ γιός τοῦ ποιητῆ Εὐγένιος Ζαλοκώστας δημοσίεψε ἄρθρο στήν ἐφ. Ἐφημερίς ἐναντίον τοῦ Ροῖδου. Βλ. πρόχειρα, Δ. Πλάκας, «Ἡ "φιλολογική ἐρις" Ἐμμ. Ροῖδου - Ἀγγ. Βλάχου», Διαβάζω 96 (1984) 52.
3. Γεώργιος Ζαλοκώστας, Ἔργα, πρόλογος καί σημειώματα Κώστας Καιροφύλας. Συνεργασία: Γ.Ε. Ζαλοκώστας, Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη, ἐν Ἀθήναις χ.χ., σσ. 38-39.
4. Ἐμμανουήλ Ροῖδης, «Περί συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως» Ἀπαντα, ὅ.π., σ. 306.
5. Ἀπόσπασμα 34 LP.

Γιῶργος Ἀράγης

Ἀγνωστες ἐπιστολές τοῦ Ε. Δ. Ροῖδου πρὸς τοὺς Δημήτριο Κορομηλά καὶ Κλέωνα Ραγκαβή

1.

Ἀθῆναι 5 Ἰουλίου 1887.

Φίλε κ. Κορομηλά,
Τὸ ρητὸν περὶ οὐ μὲ ἐρωτᾷς εἶναι παροιμιακὸν μονόστιχον περιεχόμενον ἐν ταῖς διαφόροις συλλογαῖς καὶ γραφόμενον ἀκριβῶς ὡς κατωτέρω:
«Πολλὰ μεταξὺ κύλικος πέλει καὶ χεῖλεος ἄκρου.»
Ὁ ποιήσας εἶναι ἄγνωστος, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ παροιμιογράφοι. Τὸ αὐτὸ γνωμικὸν ἔχουσι καὶ οἱ Λατίνοι:
«Multa cadunt inter calicem supremaque labra.»
Ὁ Κάτων δὲ ἔλεγε: «Inter os et offam» ἥτοι «Μεταξὺ στόματος καὶ μπούκας», οἱ δὲ Γάλλοι: «Entre la bouche et la cuiller». Τοιοῦτο εἶναι καὶ τοῦ Musset «La coupe et les lèvres».
Ταῦτα ἐκ τῆς ἰδιαίτερας μου Βιβλιοθήκης, διότι ἡ Δημοσία εἶναι κλειστή. Βλ. καὶ S.^{nte} Beuve εἰς ἄρθ. <ρον> περὶ Musset.

Ἐ. Δ. Ροῖδης

2.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 3 Ἰανουαρίου 1889.

Φίλε Κλέων,
Σ' εὐχαριστῶ διὰ τὸ εὐχαριστήριόν σου καὶ σοὶ μεταδίδω μετὰ πλείστης εὐχαριστήσεως ὅτι ἡ παράστασις τῆς «Δουκίσσης» προσέκοψεν εὐτυχῶς κατ' ἀνυπερβλήτων προσκομμάτων. Λέγω εὐτυχῶς διότι καθ' ὃν τρόπον ἐπρόκειτο νὰ παρασταθῇ ἄνευ τῆς δεούσης διακοσμήσεως καὶ τῆς χονδρῆς Ταβουλάρη ὡς ὑπερπεντηκοντούτιδος jeune pre-